

XVIII. ASIRDA SİVAS'TA BİR ÂYAN AİLESİ

ZARALIZÂDELER

Saim SAVAŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda âyan, eşraf, vücûh ve hanedan kelimeleri ile ifade edilen kesim, bir yerin ileri gelen itibarlı, nüfuzlu kimse ve ailelerinden teşekkül ediyordu. XVII. yüzyıl başlarından itibaren başlayan Celalî isyanları ve Tımar Sistemi'nin bozulması, âyanların nüfuz ve fonksiyonlarının artmaya başlamasının ilk sebepleri olarak gözükmektedir. Boşalan tımarların iltizâma verildiği görülmektedir ki, mültezimlerin, genelde ileri gelen âyan ailelerine mensup kimselerden oluşacağı kolaylıkla tahmin edilebilir. Mültezim olan âyanların kontrollerindeki arazi miktarının yanısıra, bunların işlerini görececek insanların sayıları da çoğalmıştır. XVII. yüzyılda, iç karışıklıklar ve uzun süren harpler yüzünden merkezî otoritenin zayıflaması üzerine bazı sancaklar arpalık biçiminde bir takım vezirlere verilmeye başlandı. Bu tip yerlere, genelde yerli âyanların mütesellim ve voyvoda olarak tayin edilmeleri, âyanların idarî yönden güç kazanmalarına sebep oldu. Bu şekilde âyanlar, bölgelerinin merkezî otorite ile münasebetlerinde en önde gelen temsilcilerinden birisi durumuna yükseldiler. XVII. asrın sonlarından itibaren uygulanmaya başlanan Mâlikâne Sistemi de, netice itibarıyla âyanların malî güçlerini daha da arttırmıştır. Merkezî otoritenin zayıfladığı, idarî, askerî ve malî yönden desteklenmesinden (borç para vermek suretiyle) olduğu kadar, XVIII. asrın başlarından itibaren askerî bakımdan da hizmet etmeye başladılar. Ayanların beylerbeyilik ve sancak beyilik vazifeleri verilmeye başlandı ki, bu âyanlığın devletçe resmen tanınması demektir (1).

Yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız gelişmelerin yoğun bir şekilde yaşandığı merkezlerden birisi de Sivas'tır. Sivas bölgesinde

1 Bu konularda geniş bilgi için bkz. M.Fuad Köprülü, "Ayan", I.A; Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara, 1977; Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyânları**, Ankara, 1975; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Sistemi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara, 1975, s. 231-291.

irili ufaklı bir çok âyan ailesi ortaya çıkmış ve bunlar muhtelif dönemlerde nüfuz ve tesirlerini farklı biçimlerde hissettirmişlerdir. Sivas Şer'i Mahkeme Sicilleri'nden tesbit edebildiğimiz kadarıyla bölgede nüfuzu olan hanedanlara misal olmak üzere Sarızâde, Hazinedarzâde, Turunçzâde, Hatıbzâde ve bunların hemen hemen en nüfuzlusu olan Zaralızâde âyan ailelerini verebiliriz.

Biz bu çalışmamızda, Zaralızâde hanedanına mensup şahsiyetleri, bulabildiğimiz bilgiler ölçüsünde tanımaya ve bu şekilde, bir hanedanın ortaya çıkışını, gelişmesini ve çeşitli kesimlerle olan münasebetlerini anlamaya çalıştık. Böylece, son dönem Osmanlı tarihinde idari, sosyal, ekonomik ve askerî bakımlardan mühim tesirler vücuda getiren hanedanlardan birisini az da olsa tanıma fırsatı hasıl olmuştur.

Sivas'a bağlı Zara kazası menşe'li olan bu hanedanın, ortaya çıkışından itibaren bilhassa askerî hizmetlerde, daha açık bir ifadeyle asayişin sağlanmasında gösterdikleri başarılarından ötürü merkezi otoritenin dikkatini çektikleri ve yolla muhtelif görevlere tayin edildikleri anlaşılmaktadır. Bu gerçek, hanedana mensup şahsiyetler hakkında verdiğimiz kısa malumatlardan da anlaşılacaktır.

1715-1827 yılları arasındaki dönemde Sivas bölgesinde nüfuzunu hissettiren Zaralızâde hanedanına mensup şahsiyetlerden altısı valilik (ki, bunlardan ikisi aynı zamanda mütesellimdir), birisi mütesellimlik yapmıştır. Yine bu hanedanın son temsilcisi olan Mehmed Said Beğ'in kapıcıbaşılık rütbesine hâiz olduğunu belirtmeliyiz.

Hanedan mensuplarından birisinin azil ve idam, üçünün ise tam beş kez azil ve sürgün cezalarına çarptırıldıklarını biliyoruz.

Bu kısa araştırmanın neticesinde hanedanların teşekküllerinin ve gelişme seyirlerindeki iniş-çıkışların sebeplerini maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Ayanların, asayişin sağlanmasındaki başarı ya da başarısızlıkları,

2- Ayan aileleri arasındaki nüfuz mücadeleleri,

3- Bu mücadeleler neticesinde, aralarından birisinin sivrılıp, diğerlerinin üstüne çıkması,

4- Hanedan mensuplarının bölgelerindeki kadı ve nâibleri tesir altında bırakmaları,

5- Hanedan mensuplarının işledikleri suçlardan ötürü genelde ağır cezalara çarptırılmayışı. Merkezden gönderilen valiler, kolaylıkla idam edilip, malları müsadere edilirken, hanedan mensupları genelde azil ve sürgün cezalarına çarptırılmışlardır.

6- Hanedan mensuplarınca yapılan büyük vakıflar ile bölge halkı ve merkezî otorite nazarında itibar kazanılması,

7- Askerî mağlubiyetlerin âciz bıraktığı merkezî otoritenin, âyanlara muhtaç duruma düşmesi,

8- Hanedanların gittikçe artan nüfuzlarını kontrol altında tutmak isteyen merkezî otoritenin güttüğü denge siyaseti.

Bu kısa girişten sonra, Zaralızâde hanedanına mensup şahsiyetler hakkında bulabildiğimiz malumatın değerlendirilmesine geçebiliriz.

ZARALI OSMAN PAŞA

Zaralızâde hanedanının ilk üyesi ve hanedana bu ismi veren kişidir. Ancak, hakkında fazla bir malumatımız bulunmuyor. Kendisinin Zara'lı olduğunu, önce Sipahiler Ağası ünvanını alıp, 1715'te Erzurum Beylerbeyisi ve Anapoli Muhafızı olduğunu biliyoruz (2). Memleketine izâfeten "Zaralı" lâkabıyla anılan Osman paşa'nın evlâdının da "Zaralızâde" ünvanıyla anılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, hanedanın XVIII. asrın başlarından itibaren teşekkül etmeye başladığını söyleyebiliriz.

Osman Paşa'nın Mehmed ve Feyzullah adlarında iki oğlu ve Alime adında bir kızının olduğunu tesbit ettik. Mehmed ve Feyzullah

2 Mehmed Süreyya, **Sicilli Osmani yahut Tezkere-i Meşâhir-i Osmaniye**, İstanbul, 1308-1311, III, s. 423; **Sicilli Osmani**'de hakkında sadece bu kısa bilgi verilen Osman Paşa'nın şiddet ve cesaret sahibi olduğu belirtiliyor.

paşalar hakkında müstakilen bilgi verilecektir. Ancak, burada Alime binti Zaralızâde Osman Paşa'nın vakfiyesinden bahsetmeliyiz. Alime Hatun vakfiyesinden öğrendiğimize göre, kendisi Mahkeme Sûkû'nda bir câmi binâ ve tevsî eylemiş ve aynı yerde bir de çeşme yaptırmıştır. 1769 senesi sonlarında düzenlenen vakfiyede, 23 adet kemer dükkan, 8 adet canbaz ahır, 3 adet yüzta (بوزطه) dükkan, 2 adet dükkan, 2 adet mihmanhâne, 1 adet han ve 1 adet kahvehânenin vakfedildiği kayıtlıdır (3).

Alime Hatun, vakıf gelirlerinden günlük toplam 39 akçenin yaptırdığı câmiin görevlilerine verilmesini gelirlerden bir kısmının câmiin aydınlatılmasına sarfedilmesini istiyor. Ayrıca, yılda 22 kuruşun Sivas fukârasına dağıtılmasını da vakfiyesinde şart koşuyor. Alime Hatun'un vakfiyeye kaydettirdiği diğer önemli şart ise, hitâbet hariç diğer bütün cihetlerin, kadı ve nâib mürâselesi, berât ve başka senetler ile değil bizzat vakıf mütevellisinin tezkeresiyle zabt olunmasını istemesidir. Bu şekilde vakıf yönetimi ve işletilmesinin yanısıra, câmi görevlilerinin tayin ve tevcih işlemlerini de tayin ettiği mütevellinin kontrolüne bırakmış oluyordu. Alime Hatun, kendisinin vefatından sonra, kendisi ile herhangi bir akrabalık bağı olup olmadığını tesbit edemediğimiz Seyyid El-Hac Ahmed Ağa'yı müteveli tayin etmiştir. Bu bakımdan, yapılan vakfın hanedanın kökleşmesinde rolünün olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak, böyle vakıfların, dolaylı da olsa hanedanın nüfuzunun artmasında etkili olduğu söylenebilir.

ZARALIZÂDE MEHMED PAŞA

Hanedan mensuplarından hakkında en fazla bilgi toplayabildiğimiz şahsiyetlerden birisi Zaralızâde Mehmed Paşa'dır. Mehmed Paşa, Zaralı Osman Paşa'nın büyük oğludur ve yaptığı imar ve vakıf faaliyetleri, hanedanın Sivas'ta kökleşmesini sağlamıştır, denilebilir (4).

Mehmed Paşa, Abdülvahab Gazi vakfını tevsî ve kabri yanındaki mescidi genişleterek bir minare, bir zâviye ve bir de çeşme

3 VGM Arşivi, 582/2, s. 405.

4 Özcan Mert, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980, s. 29-30.

ilave ettirerek buraya Zeynel Suyu'nu getirtmiştir (5). Mehmed Paşa, ikinci Sivas valiliği sırasında Tokat Paşa han'ını da yaptırmıştır (6).

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Mehmed Paşa üç vakfiye tertip ettirmiştir. 1749 tarihli ilk vakfiyeden (7) anlaşıldığına göre, Mehmed Paşa, Abdülvahab Gazi merkadi yakınında bir minare ve bir çeşme yaptırmıştır. Ayrıca, Kazgancılar Sûk'ında bir çeşme, Hoca İmam Mahallesi'nde bulunan Hoca Çevgan Merkadi yakınında bir mektep ve bir hücre inşâ ettirmiştir. Vakıf gelirlerinin büyük bir kısmının bu binaların tamir ve bakım masraflarıyla görevlilerine ücret olarak ayrıldığı anlaşılıyor. Ayrıca, Medine-i Münevvere'de bulunan ve müfessir ve muhaddis olan ulemâya gönderilmek üzere yıllık 126,5 Kuruşun Harameyn-i Şerifeyn Nezaretine verilmesi de vakıf şartları arasında bulunmaktadır(8). Bunlardan başka, Hasan Paşa vakfına dahil olan Meydan Câmii'ne yıllık 1800 akçe icar geliri vermek suretiyle, destekte bulunulduğu, Câmii Kebîr (8 a) ve Ali Ağa câmilerine bir takım gelirlerin tahsis edildiği anlaşılıyor.

Zaralızâde Mehmed Paşa'nın, bu ilk vakfiyesinde vakfettiği mülkleri şu şekilde sıralayabiliriz: 1 han, 6 kıt'a tarla, 3 bahçe, 3 kahvehâne, 1 tahmis, 1 mâi boyahâne, 1 şem'hâne, 1 basmacı kârhânesi, bir ahır, 28 dükkan, 1 bezzaz dükkanı, 4 berber dükkanı, 10 bostancı dükkanı, 10 tütüncü dükkanı, 9 manav dükkanı, 5 hurdacı dükkanı, 9 bakkal dükkanı, 29 attar dükkanı, 7 göncü dükkanı, 1 balmumu dükkanı, 1 çubukçu dükkanı, 1 etmekçi dükkanı, 30 haffaf dükkanı ve 17 çilingir dükkanı.

Mehmed Paşa'nın 1750 tarihli ikinci vakfiyesinde; Tokat'ın

5 Rıdvan Nafiz-İsmail Hakkı, **Sivas Şehri**, İstanbul, 1928, s. 147.

6 Halis turgut Cinlioğlu, **Osmanlılar Zamanında Tokat**, II. Tokat, 1950, s. 82.

7 VGM Arşivi, 731 numaralı defter, s. 59-61'de kayıtlı vakfiye.

8 1797 tarihli sicil kaydında, Zaralızâde Mehmed Paşa vakfından olmak üzere yılda Harameyn-i Şerifeyn'e 110'ar Kuruş verilmesinin "Kâide-i vakf-i mezkurdan" olduğu yazılıdır, bkz. ŞŞS, 4/186.

8 a Bugün yıkılmış olan Ulu Camiin bahçesindeki şadırvanın da Zaralızâde Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir, bkz. R.Nafiz, İ. Hakkı, **age**, s. 146.

Alacamescid Mahallesi'nde bulunan Hacı Osmanođlu Hanı ile Sivas'ın Kùçùkbengiler Mahallesi'nde bulunan ve Nasuhzâde Yerleri denilen, tahminen 5 Keyl-i Sivasî tohum ekilebilen bir kıt'a bahçesını vakf ve 1749 tarihli vakfiyesine ilhak edildiği, belirtilmektedir. Sùzkonusu vakfiyede, buradan elde edilecek gelirlerin de (ıcar geliri) Haremeyn-i Şerifeyn Nezareti'ne kaydolanması istenilmektedir (9).

Zaralzâde Mehmed Paşa tarafından yapılan 1754 tarihli üçüncü vakıf ta 1749 tarihli vakfiyeye ilhak edilmiştir. Bu vakfiyeden anlaşıldığına göre, yine Tokat'ta Semerciler Sùkı'nda bulunan ve Yağcızâde Hanı adı verilen dört duvarı kârgir mülk han vakfedilmiştir (10).

Zaralzâde Mehmed Paşa'nın Sivas ve Tokat'taki imar ve vakıf faaliyetleri ile halk nazarında, hanedanının nüfuz kazanmasında mühim rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca, vakıf gelirlerinden önemli bir kısmını Haremeyn-i Şerifeyn Nezareti'ne tahsis etmesi, onun devlet merkezindeki itibarının artmasını da sağlamış olabilir. Bununla beraber, sözkonusu vakıfların sadece halk ve devlet nazarında itibar kazanmak amacıyla yapılmış olduğunu söylemekle, tarihî şahsiyetler hakkında gerçekçi ve haklı hükümler verilmiş olmaz, kanaatindeyiz. Ancak, bu tip vakıfların, netice itibarıyla böyle bir amaca hizmet ettiğini söylemek te herhalde yanlış olmaz. Fakat burada, asıl büyük vakıflarının tevliyetini ve gelir fazlasını kendi evlâdına bırakmış olmakla beraber, Mehmed Paşa vakıflarının hayrî yönünün ağırlıkta olduğunu da belirtmeliyiz.

İmar ve vakıf faaliyetlerini 1749-1754 yılları arasında gerçekleştiren Zaralzâde Mehmed paşa'nın idarî görevlerinin 1745'te mirmiran rütbesiyle Sultanönü Mutasarrıfı olmasıyla başladığını görüyoruz. 1747'de vezâretle Sivas valisi olan Mehmed Paşa 1750'de Trabzon (11), 1751'de Vidin ve 1752'de tekrar Sivas valiliklerinde

9 VGM Arşivi 731 numaralı defter, s. 62'de kayıtlı vakfiye.

10 VGM Arşivi, 731 numaralı defter, s. 118'de kayıtlı vakfiye.

11 1751'de asayiş bozuk olan Trabzon valiliğine, Zaralzâde Mehmed Paşa'nın yerine Hekimoğlu Ali Paşa getiriliyor ve Ali Paşa, kısa zamanda asayiş düzeltiyor, bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 2. kısım, 2. baskı, Ankara, 1983, s. 334.

bulduğunu biliyoruz. Bu tarihte aynı zamanda Amasya Mutasarrıfı olduğu da kaynaklarda veriliyor (12). 1754'te azledilen ve büyük bir ihtimalle aynı yıl idam edilen Mehmed Paşa'nın ölümü hakkında farklı bilgiler bulunuyor. Sicilli Osmanî'de "te'diben fevt oldu" denilirken (13). H.T. Cinlioğlu ve Hüseyin Hüsameddin, yeni Sivas valisi Çeteci Abdullah Paşa tarafından idam edildiğini belirtiyorlar (14). Şemdanizâde Tarihi'nde ise, Zaralızâde Mehmed Paşa'nın, Kelleci Osman Paşa tarafından Tokat'ta katledildiği ve Osman Paşa'nın bu sebeple "Kelleci" lâkabını almış olduğu, kaydedilmiştir (15).

Mehmed Paşa'nın idam sebebi hakkında da bazı bilgilere sahibiz. Kaynaklarda, "derebeyi terbiyesi ile şımarık" yetiştirdiği (16), "derebeği tarzında olmağla idare-i askerde" kusurlu olduğu(17) kaydedilen Zaralızâde Mehmed Paşa'nın, memleketi keyfî şekilde idare etmesinden dolayı idam edildiği belirtilmektedir(18). Trabzon valiliği esnasında asayişî sağlamayadığından dolayı, yerine Hekimoğlu Ali Paşa'nın tayin edildiğini de burada hatırlamalıyız(19). Bu bakımdan, kendisinin idarî görevlerinde fazla bir başarı gösteremediği söylenebilir. Fakat, onun azil ve idamının asıl sebebinin, devlet hazinesine ait olan mühim miktarda parayı kendi işlerine sarfetmek suretiyle ödememesi ve devlet tarafından ödemesi için sıkıştırıldığında, bu parayı zorla halktan tahsil etmeye kalkışması, olduğu anlaşılmaktadır(20).

12 M. Süreyya, age, IV, s. 242; Cinlioğlu, age, II, s. 82; R. Nafiz-î. Hakkı, age, s. 148; Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, IV. cilt bakıyyesi, İstanbul, 1935, s. 83-85,

13 Bkz. IV, s. 242

14 Bkz. Cinlioğlu, age, II, s. 57; H. Hüsameddin, age, IV. cilt bakıyyesi, s. 93.

15 **Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi tarihi Mür'i't-Tevârih**, II. B. haz. Münir Aktepe, İstanbul, 1980, s. 112.

16 R. Nafiz-î. Hakkı, age, s. 148.

17 M. süreyya, age, IV, s. 242.

18 R. Nafiz-î. Hakkı, age, s. 148.

19 İ.H. Uzunçarşılı, age, s. 334.

20 H. T. Cinlioğlu, age, II, s. 57; H. Hüsameddin, age, s. 83-99; Bu konuda bilhassa Amasya Tarihi'nde geniş malumat bulunmaktadır. Burada anlatıldığına göre, Zaralızâde Mehmed Paşa'nın zulmü yüzünden Amasya, Zile ve Tokat'ta birçok kimse köylerini terk ederek eşkiyalığa başlamıştır.

Sivas'ın önemli âyan ailelerinden birisi olan Sarızâdeler'den Sivas Alaybeyisi Sarızâde Mehmed Emin Bey'in mirmirandan Sarızâde Mehmed Paşa'nın oğlu ve "Zereli-zâde" Vezir Mehmed Paşa'nın torunu olduğu yolundaki bilgi, ilginizi çekiyor (21). Eğer bu bilgide bir yanlışlık yoksa, Zaralızâde ve Sarızâde hanedanları arasında evlilik kanalıyla bir akrabalık bağı tesis edildiğini söyleyebiliriz

ZARALIZÂDE FEYZULLAH PAŞA

Zaralı Osman Paşa'nın oğlu olan Feyzullah Paşa, Sivas bölgesinde bilhassa asayişin sağlanmasında mühim rol oynaması ve hanedan mensupları arasında en çok devlet hizmetinde bulunması itibariyle dikkatimizi çekiyor. Feyzullah Paşa, umumiyetle merkezî otoritenin yanında yer almak suretiyle asayişin sağlanmasına çalışmış olmakla beraber, bu hizmeti ifa ederken zamanla zulme saptığı ve bazan da merkezî otoritenin emirlerine itaat etmediği görülmektedir ki, bu özellik genelde bütün hanedan mensuplarına teşmil edilebilir. Hanedan mensuplarında zaman zaman görülen bu tip değişik karakter özelliklerinin oluşmasında, onların hanedan mensubu olmalarından kaynaklanan kişisel ya da ailevi nüfuzlarının yanısıra, değişin âyan aileleri arasındaki nüfuz mücadelelerinin ve merkezî otoritenin bu nüfuz mücadelelerini farklı zamanlarda farklı biçimlerde desteklenmesinin de etkili olduğu düşünüyoruz. Bu şekilde devlet, hanedanların gittikçe artan nüfuzlarını kontrol altında tutmuş oluyordu. Hanedan mensuplarının devlet nazarında, değişik zamanlarda farklı meziyetler kazanmalarının mühim bir sebebinin de merkezî otorite tarafından uygulanmaya çalışılan bu "denge siyaseti" olduğu kanaatindeyiz. Çapanzâde Ahmed Paşa'nın, 1761'de Zaralızâde Feyzullah Paşa'nın Diyarbekir valiliğine nakledilmesi üzerine, mirmiranlık rütbesi ve beylerbeyilik pâyesiyile Sivas valisi tayin olunması ve ardından 1765'te Feyzullah Paşa'nın, Ahmet Paşa'nın katline memur edilmesi (22), bu iki âyan ailesi arasındaki nüfuz mücadelesinin olduğu kadar, merkezî otoritenin uyguladığı denge siyasetinin de neticesi olmalıdır.

21 Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsar ve Hakâikü'l-Ahbâr**, yay. Mücteba İlgürel, İstanbul, 1978, s. 74.

22 Süleyman Duygu, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, İstanbul, 1953, s. 16-17; Ö. Mert, **age**, s. 29-32; Çapanzâde Ahmed Paşa'nın, kapısızları evvela korkutup sonra gizlice kaçmalarına müsaade ettiği anlaşıldığı için, Feyzullah Paşa katline memur olmuş, Ahmed Paşa kaçarken yakalanıp, katledilmiştir, bkz. Şemdanizâde Tarihi, IIA, s. 76.

Zaralızâde Feyzullah Paşa ile Çapanzâde Ahmed Paşa arasındaki nüfuz mücadeleleri, âyanların bölgedeki faaliyetlerini ve devletle olan münasebetlerini göstermesi bakımından ehemmiyet taşımaktadır. Devlet, bölgede asayişî sağlamak ve âyanlar arası dengeyi kontrol altında tutabilmek için bazan taltif, bazan da tehdit yolunu seçmek durumunda kalmıştır. Daha açık bir ifadeyle devlet, 1761'de Feyzullah Paşa'nın yerine Ahmet Paşa'yı Sivas valiliğine getirmekle, hem Sivas bölgesinde gittikçe nüfuzları artan Zaralızâdeler'in gücünü dizginlemiş oluyordu ve hem de tehditle yola getiremediği Çapanzâde Ahmed Paşa'yı taltif etmek suretiyle nüfuzundan istifadeyi düşünüyordu. Ancak, bu metodun fazla başarılı olmadığı anlaşılıyor. Bozok Voyvodası Çapanzâde Ahmed Paşa, taltifle getirildiği Sivas valiliği esnasında da zulmünü sürdürdüğünden, kısa bir zaman sonra bu görevden alınmış ve yerine Silahtar Mehmed Paşa, Vezir Mustafa Paşa ve Sarızâde Mehmed Paşa'nın ardından tekrar Zaralızâde Feyzullah Paşa getirilmiştir (23). Burada dikkatimizi çeken önemli bir husus ise, hanedan mensuplarının, halk ve devlet nazarındaki itibarlarının, asayişin sağlanmasında yani bilhassa Kapisız Levendât eşkiyasının takibinde gösterdikleri başarıyla alakalı olarak iniş çıkışlar göstermiş olmasıdır.

Önce "Sivas Muhassılı" olarak vazifeye başlayan Feyzullah Paşa, daha sonra mirmiran olmuş ve 1758'de "Kapisız Levendât eşkiyasını" te'dip etmesi üzerine (24) mükâfaten vezâretle Sivas valisi, 1761'de Diyarbakir, aynı yıl içinde Van ve tekrar Sivas, 1763'te tekrar Var, 1765'te tekrar Sivas, 1767'de Konya, 1768'de sırasıyla Alâtiye, Hanya ve Anadolu valiliklerinde bulunmuş ve aynı yıl içinde tertiplenen Rus seferi sırasında Boğdan Muhafızı olarak tayin olunmuştur.

23 S. Duygu, *age*, s. 16-17; Necdet Sakaoğlu, **Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı**, Ankara 1984, s. 14-15; **Şemdanizâde Tarihi**, IIA, İstanbul 1978, s. 76.

24 Feyzullah Paşa'nın, eşkiya te'dibini daha sonraki yıllarda da sürdürdüğünü anlaşılıyor; 1764'te Kapisız Kadioğlu'nun te'dibinde, Sivas valisi Feyzullah Paşa, eşkiyanın Kızılırmak'ı geçtiğini haber alıp, Aşkar-ovası denilen mahalde Kadioğlu'nu katil ve otuz kadar bölükbaşısının başlarını kesip, İstanbul'a göndermiştir, bkz. **Şemdanizâde Tarihi**, IIA, s. 66.

1769'da Hotin, Boğdan ve Kalas'taki başarısızlıklarından ötürü (25) Dimetoka'ya sürgün ve vezâreti ref edilmiştir. Feyzullah Paşa burada vefat etmiştir (26).

Zaralizâde Feyzullah Paşa'nın vakıf yaptığına dair herhangi bir kayda tesadüf edemedik. Ancak, onun zevcesi Ayşe Hanım'ın bir değirmen ve saray vakfederek, gelirini Küçükbençiler Mahallesi'nde bulunan Hacı Hüseyin Câmî'-i Şerifi'ne tahsis ettiğini, biliyoruz (27).

ZARALIZÂDE RECEB PAŞA

Zaralizâde hanedanına mensup en önemli şahsiyetlerden birisi de Zaralizâde Mehmed paşa'nın oğlu Receb Paşa'dır. Sivas Şer'i Mahkeme Sicilleri'nden tesbit edebildiğimiz kadarıyla Receb Paşa'nın, 1783-1798 yılları arasında 6 kez Sivas Mütessellimliği yapmış olduğunu, biliyoruz. Ancak kendisinin Sivas ve Çıldır valiliklerinde de bulunduğu anlaşılıyor. Buna göre, Receb Paşa, "âyan-ı belde"den olduğu için muhtemelen 1789 ya da 1790'da (evâil-i Selim-i Sâlis'de) vezaretle Sivas valisi olmuş, H. 1213 (1798-99)'te vezareti alınıp, azledilinceye kadar bu görevde kalmıştır. 1802'de vezareti ikbâ edilmiş ve Çıldır valisi olarak tayin olunmuşsa da 1803'te tekrar azledilmiş ve daha sonra Sivas'ta vefat etmiştir (28).

25 Sicilli Osmanî'de, Bağdat Seraskeri maiyetine memur olduğu halde gitmediği için, bu cezaya çarptırıldığı, belirtiliyor, bkz. IV, s. 37.

26 Şemdanizâde Tarihi, IIA, s. 18, 58; IIB, s. 16, 19.

27 SŞS, 4/271'de kayıtlı 17 Zilhicce 1213/1799 tarihli vakfiye.

28 M. süreyya, *age*, II, İstanbul, 1311, s. 374; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VII İstanbul, 1288, s. 61'de Receb Paşa'nın "Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından ve Sivas Vücûhundan" olduğu ifade edilmektedir; Ancak, Receb Bey'in 1790'da vezir rütbesiyle Sivas valisi olduğuna dâir, Sicilli Osmanî'de geçen bilginin hatalı olduğunu sanıyoruz. Onun, 1797'de henüz "bey" ünvanıyla anılması (bkz. SŞS, 4/160) bizde bu kanaati uyandırıyor. Bununla beraber, bu tarihte vezareti alınmış ta olabilir. 1799'da düzenlenen vakfiye kaydında (bkz. SŞS, 4/270-271) ise "Paşa" ünvanıyla anıldığını görüyoruz ki, muhtemelen bu tarihte vezareti alınmış ta olabilir. 1799'da düzenlenen vakfiye kaydında (bkz. SŞS, 4/270-271) ise "Paşa" ünvanıyla anıldığını görüyoruz ki, muhtemelen bu tarihte vezaret rütbesiyle vali tayin edildiği kabul edilebilir.

Receb Paşa'nın valiliği hakkındaki malumatımız bu kadardır. Ancak, onun mütesellimliği hususunda daha tafsilatlı bilgilere sahibiz ve bu bilgilerin, XVIII. asrın sonlarında Sivas bölgesinde meydana gelen âyanlık mücadelesi ile âyan-halk, âyan-ıdarî kesim ve âyan-merkezî otorite münasebetlerinin boyutlarını göstermesi bakımından ehemmiyet taşıdığı kanaatindeyiz.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Receb Paşa, 1783-1798 yılları arasındaki 15 yıllık dönemde tam 6 kez mütesellim olarak tayin edilmiş ve bunlardan ikisi, kendisinden evvelki mütesellimin azliyle gerçekleşmiştir. Bu 15 yıllık dönemde, Zaralızâde Receb Paşa'dan başka, Sivas mütesellimi tayin edildiklerini tesbit ettiğimiz diğer hanedan mensupları ise, Es-Seyyid Ahmed, Hacı Yusuf Ağa, Kenanzâde Ahmed, Hazinedarzâde Mehmed, Turunçzâde Süleyman Ağa, Kenanzâde Feyzullah Ağa, Himmeth Ağa ve Hatıbzâde Seyyid Ali'dir. Bunlardan Zaralızâde Receb 6, Seyyid Ahmed 3, Kenanzâde Feyzullah 2 ve diğer mütesellimler ise, 1'er kez tayin edilmişlerdir. Bu durum, Zaralızâdeleri'in, XVIII. asrın sonlarında da diğer hanedanların fevkinde olduğunu gösterir. Bu gerçeği, Şerî Mahkeme Sicilleri'ndeki kayıtlar açıkça göstermektedir. Receb Paşa, 1786'da "bilcümle ahâli râzı ve şâkir oldukları ve mümâileyhin zabt u rabt-ı memleket ve himayet-i fukarây-ı raiyyete kudret ve liyâkati zâhir ve bedîdâr olduğu" için, mütesellim tayin olunmuştur. Üstelik bu tayin, o tarihte mütesellim bulunan Seyyid Ahmed'in azliyle gerçekleşmiştir (29). Aynı yılın sonlarında mütesellim olarak gözüken Seyyid Mehmed de, "İdare-i umûr-ı mütesellimliğe adem-i iktidârı"ndan dolayı azledilmiş ve yerine yine Zaralızâde Receb Bey tayin olunmuştur (30). Bu azil ve tayinlerde, âyan aileleri arasındaki nüfuz mücadelelerinin önemli rolünün olduğunu tahmin etmek zor değildir. Çünkü, bundan yaklaşık bir yıl sonra düzenlenen bir fermanda, Seyyid Ahmed'i tekrar Sivas mütesellimi olarak görüyoruz. Ayrıca, 1787 tarihli bu vesikada yukarıda Receb Paşa'nın mütesellim tayinine gerekçe olarak gösterilen meziyetlerinden bahsedilmemekte, aksine, onun merkezî otoriteyi, vali ve kadıyı karşısına aldığı ve ahali ile arasının bozulduğu

29 SŞS, 2/126.

30 SŞS, 2/213.

anlatılmaktadır. Buna göre; Sivas valisi ve Özi Muhafızı Mahmud Paşa'nın tevcihi tarihine düşen gelirlerinden (has, hazariye ve âidât-ı muayyene-i sâire) 3250 kuruş, Zaralızâde Receb Bey'in zimmetinde kalmıştır. "Tahsil için adam irsal ve meblâğ-ı merkum talep olundukda edâda muhalefet eylediğine binâen huzûr-ı şer'e dâvet olunub, adem-i itaat-birle 'bir para vermem ve benim huzûr-ı şer'de işim yokdur' deyu cevab" veren Receb Bey'in, kadıyı da tesiri altına aldığı anlaşılıyor. Çünkü ahali, sözkonusu paranın Receb Bey'in zimmetinde olduğuna şehâdet etmiş ve "cânib-i şer'iden" yani kadıdan "i'lâm" istediklerinde kadı, Receb Bey'in "rey'inden taşra" hareket edememiş ve i'lâm vermekten kaçınmıştır (31).

Vesikadan çıkan neticeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1- Receb Bey, valiye ait parayı vermemiştir.
- 2- Bu konuda İstanbul'dan gelen emre itaat etmemiştir.
- 3- Konuyla ilgili olarak kadının mahkemeye davetine icâbet etmemiştir.
- 4- Üstelik kadıya baskı yaparak, aleyhine i'lâm vermesini engellemiştir.
- 5- Ahali, Receb Bey'in aleyhine şahitlik yapmış ve kadıdan, bu yolda i'lâm talep etmiştir.

Bu şekilde Receb Bey, merkezî otoriteye ve onun bölgedeki en üst iki temsilcisine (vali ve kadı) kafa tutmuş oluyordu. Ayrıca, bir önceki fermânda, kendisinden râzı ve ona şükredici oldukları belirtilen ahaliyi de karşısına almış oluyordu. Herhalde onun bu cesareti, bölgede büyük tesiri olan bir hanedana mensubiyetinden ileri geliyordu. Bu mensubiyet, bütün dikbaşlılığına rağmen onun, mütesellimlik vazifesini sürdürmesine imkân sağlamış görünüyor. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Receb Bey, 1788'de, 1796'dan önce ve 1798'de de Sivas mütesellimidir. Üstelik, 1796'da kendisi ile ilgili olarak düzenlenen fermândan, yukarıda bahis konusu ettiğimiz iskyankâr tutumunu artırarak sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Buna

göre; sâbık Sivas mütesellimi Receb Bey, "hilâf-ı şeriat-ı-garrâ ve muğâyir-i rızâ ahâli-i memleket ve fakaray-ı raiyyet haklarında envâî mezâlim" yapmıştır. "Bu misillü rızâ-i Allah ve rızâ-i dâverâne"ye aykırı "harekât-ı gaddarâneye cüreti" aslında kendisinin idamını gerektirmiş iken, "mücerred hânedânına hürmeten" bundan vazgeçilmiş ve sadece kapıcıbaşılığı kaldırılarak Magosa'ya sürgün edilmekle yetinilmiştir. Ayrıca, fermânda, Receb Bey'in, başkalarına ibret olması için sürgün edildiği belirtilmektedir(32),

Yaklaşık 10 yıl evvel, bütün ahali tarafından sevilen bir kişi olara takdim edilen Receb Bey'in, 10 yıl içinde halka zulmeden, gaddar birisi haline gelmesi ilginç bir gelişme olsa gerektir. Aynı şekilde Receb Bey'in, devletin, hânedânına duyduğu hürmet ve saygıdan dolayı idamdan kurtulup, sürgün cezasına çarptırılması da, genelde âyanların, özelde ise Zaralzâde hânedânının devlet nazarında ve Sivas bölgesinde kazandığı nüfuzu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca, Receb Bey'in ya çok kısa bir süre için sürgüne gönderildiği ya da tamamıyla bu cezadan da kurtulduğu anlaşılmaktadır. Onun, 1797'de babası Zaralzâde Mehmed Paşa'nın vakfının mütevellisi olarak göükmesi ve "Serbevâbîn-i dergâh-ı Ali" sıfatıyla anılması (33) kendisinin hâlen Sivas'ta ikâmet ettiğini ve yukarıda bahsi geçen fermânda kaldırıldığı belirtilen kapıcıbaşılık ünvanını da tekrar elde ettiğini göstermektedir. Üstelik Receb Bey'in, aynı yılın başlarında bir de vakfiye tertip ettirdiğini de biliyoruz (34).

Kanaatimizce Receb Bey, hânedânının nüfuzundan istifade ile hakkında verilen sürgün cezasından da kurtulmuş ve Sivas bölgesindeki faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu meyanda, 1799'da, Sivas Şehir merkezinde ve Zara'da bulunan mühim miktarda mülkünü vakfettiğini belirtmeliyiz. Vakfiye kaydından anlaşıldığına göre; 2 adet bıçakçı, 1 adet kazgancı, 1 adet kılıççı, 4 adet penbeci, 1 adet kuyumcu, 17 adet semerci dükkânı ve 3 adet vasıfsız dükkân ile muhtelif büyüklükte müstemilâta sahip evler, 3 adet kahvehâne, çeşme

32 SŞS, 4/66; Fakat aynı gerekçelerle, köle menşe'li bir vali olan Sivas valisi Dağıstani Ali Paşa'nın idam edildiğini biliyoruz, bkz. SŞS, 1/287-288.

33 SŞS, 4/186.

34 SŞS, 4/160.

ve başka bir takım mülklerini vakfeden Receb Paşa, vakfına oğlu Osman Bey'i mütevellî tayin etmiştir (35). Receb Paşa, 1797'de tertip ettirdiği diğer bir vakfiyesinde ise, 1 kahvehâne ve 1 duhancı dükkanını vakfetmiştir (36).

ZARALİZÂDE ALİ BEĞ

Zaralizâde Mehmed paşa'nın oğlu olan Ali Bey hakkında rastladığımız tek bilgi, onun, 1770'te Kapıcıbaşı rütbesiyle Sivas mütesellimliğine atanmasıyla alakalıdır. Buna göre; Çapanzâde Mustafa Bey, 1769'da kardeşi Selim Bey'i Sivas mütesellimi olarak tayin ettiriyor. Ancak, adamlarının yaptığı bazı yolsuzluklar sebebiyle Selim Bey 1770'te Bâbîâli tarafından mütesellimlikten alınarak yerine Zaralizâde Ali Bey tayin olunuyor. Fakat, aynı yılın yazında Osmanlı ordusu Kartal'da ve donanması da Çeşme'de Ruslara mağlup olması üzerine, bölgede asayişî sağlaması şartıyla Sivas mütesellimliği Çapanzâde Mustafa Bey'e tevdi edilmiştir ki, Mustafa Bey'in 1774 ortalarında da bu görevi üzerinde bulundurduğu anlaşılıyor (37). Öyle görünüyor ki, devlet, normal zamanlarda, bölgede nüfuzu artan Çapanzâdeler'in bu gücünü dengelemek maksadıyla Zaralizâdeler'i kullanmış, ancak, büyük askerî mağlubiyetlerin alındığı dönemlerde, asayişî sağlamakta acze düştüğünden, bölgenin güçlü hanedanının nüfuzundan istifade etmek zorunda kalmıştır.

ZARALİZÂDE ABDULLAH PAŞA

Abdullah Paşa'nın, sâbık Çirmen muhâfızı olduğunu ve 1784'te Sultanönü Sancağı'nın kendisine tevcih edildiğini biliyoruz (38). Hakkında başka bir mâlumât bulamadığımız Abdullah Paşa'nın, borçları terekesinden fazla olduğu halde 1790'da vefat ettiği de bilgimiz dahilindedir(39).

35 SŞS, 4/270-271'de kayıtlı vakfiye.

36 SŞS, 4 /160'ta kayıtlı vakfiye.

37 Ö. Mert, *age*, s. 37-38.

38 A. Vâsîf Efendi, *age*, s. 141.

39 SŞS, 3/200-201'de kayıtlı tereke defteri.

ZARALIZÂDE LÜTFULLAH PAŞA

1804'te, Sivas valisi El-Hac Mehmed Paşa'nın "hilâf-ı rızâ" hareketinden dolayı vezaretinin alınıp, Tokat'ta ikâmete mecbur edilmesi üzerine Zaralizâde Lütfullah Bey Sivas Mütesseslimi tayin olunuyor (40). 1810'da vezâret rütbesiyle Bolu ve Viranşehir mutasarrıfı olan Lütfullah Paşa, 1915'te vezâreti ref' edilerek Rodos'a sürgün edildi. 1816'da vezâreti iade edilerek önce Çıldır ve daha sonra Karahisar-ı Sahib valiliklerinde bulundu. 1818 başlarından evvel Sivas valisi Ali Paşa'nın mutasarrıfı olarak gözüken Lütfullah Paşa'nın bu tarihte Sivas valisi olarak atandığı anlaşılıyor. Bu gelişmede; Sivas'ın önemli hânedânlarına mensup Kenanzâde Ahmed ile Mütevellizâde Mahmud liderliğinde başgösteren karışıklığı, vali Ali Paşa'nın önleyememesinin büyük rolü olduğunu görüyoruz. Meydana gelen karışıklığın önlenememesi üzerine, asayişî sağlamak üzere, o sırada Karaman valisi olarak atanan Çapanzâde M. Celaleddin Paşa'nın görevlendirildiği, ancak, M. Celaleddin Paşa daha Sivas'a gelmeden halkın Sivas valisi Ali Paşa tarafını tutması sayesinde hadisenin bastırıldığı görülüyor ki, bu gelişmede Lütfullah Paşa'nın büyük fonksiyonunun olduğu anlaşılıyor. Hadisenin ardından Ali Paşa'nın Karahisar-ı Sahip Sancağı'na atanması ve yerine Lütfullah Paşa'nın getirilmesi, böyle bir gelişmenin ifadesi olsa gerektir. Aslında bu gelişmeler de hânedân mensuplarının, asayişî sağlamak hizmeti mukabilinde belli görevlere getirildiklerini gösteriyor. Aynı şekilde, Lütfullah Paşa'nın ve tabii Sivas ahalisinin, Çapanzâdeler'in müdahalesine fırsat vermeden hadiseyi önlemeleri de dikkat çekicidir.

Hicri 1237 (1821-22) yılında Hanya valisi olarak gördüğümüz Lütfullah paşa'nın 1823'te Kandiye valiliğine getirildiği ve bu görevde iken Hicri 1242 (1827-27) yılında Manisa'da ikâmet etmek şartıyla azledildiği görülmektedir ki, Lütfullah Paşa'nın burada vefat ettiği anlaşılıyor (41). Sicilli Osmanî'de, kendisinin "idâre-i mülke vâkıf"

40 Divriği Şer'îye sicili, 78/110.

41 M. Süreyya, *age*, IV, s. 89-90; S. Duygu, "Osmanlı Devlet Ricâlinde Mehmet Celâleddin Paşa", *Türk Kültürü*, 147 (Ocak 1975), s. 172-180'den ayrıbasım, Ankara, 1975.

olduğu, oğlu Mehmed Said Bey'in Kapıcıbaşı olduğu anlatılmaktadır (42).

Zaralızâde Lütfullah Paşa tarafından yapılmış bir vakıf tesbit edemedik (43). Ancak onun, Sivas'taki bazı vakıflara müdahalelerde bulunduğu, kadı nâibleri tesir altında bırakarak bu müdahalelerini sürdürdüğu anlaşılmaktadır (44).

42 M. Süreyya, *age*, IV s. 89-90.

43 Sivas'ta, Kepenek Caddesinde ve Yalçın Sineması yanındaki çeşmenin, kitâbesinden anlaşıldığına göre Hicri 1225 tarihinde Zaralızâde Lütfullah paşa tarafından yaptırıldığını biliyoruz. (Çeşmenin, bir inşaat dolayısıyla yıkıldığı ve kitâbesinin belediye yetkililerince, Müze'ye teslim etmek ya da yakındaki bir çeşmeye koymak üzere götürüldüğü söyleniyor.) Bu bakımdan, Lütfullah paşa'nın bazı vakıfları olabilir.

44 Ali Baba Zâviyesi vakfı olan ve Mihmadbeğ karyesi'nde bulunan Gerdeklü, Kızılcakışla, Kuyucak ve Ağaenişkişlağı tuzlalarına tam 14 yıl müdahale eden lütfullah Paşa, bu müdahalesini ilbeğlü Nâibinin verdiği i'lâm sayesinde devam ettirmiştir, bkz. Saim Savaş, **16 Asırda Sivas'ta Kurulan Ali Baba Zâviyesi'nin Dinî Sosyal ve Ekonomik Fonkiyonları Hakkında Bir Araştırma**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990, s. 178-179.

ZARALIZÂDELERİN ŞECERESİ

